

BIYÒCHÓKNAMÉ

PUBLICACION CULTURAL EN LENGUA BRIBRI

AÑO 1-Nº 7 AGOSTO 1978

ESCUELA DE FILOLOGIA , LINGÜÍSTICA Y LITERATURA - VICERRECTORIA DE ACCION SOCIAL

I' DÖR BIYÒ SA YÀMÍPA A

I' tã sa' r a' kĭ Biyòchòknamé apàtke démãlę. Sa' kĭ i kiànã tō amú a' r sa' kĭ ayéjkuö apàtké kítule sa' kĭ amóie ayéjkuö i' yawök. A' wé kãwö tã e' ké pregunta i' jütök sa' a ayéjkuö kĭ:

1. ¿Lectura wé wa ba wòbatse kibíie?
2. ¿Ba wòbatsé i dióköl wa?
3. ¿Lectura wé wër ba wã bitsjē o wé kē wa ba wòbatse?
4. ¿Be' wa i wër tō biribiri kitã bua' ē ayéjkuö i' kĭ?
5. ¿Wé be' r ayéjkuö i' tã?

A' r sa' kĭ amé e' tã Sibör a' a i apàtãwëmĭ.

Sa' dirección dör:

Biyòchòknamé

Escuela de Filología

Universidad de Costa Rica

SOYA

YÈRI MĪK IE'PA KANÈBALÖKE E' KÉ SKA

Yèri i kalòtøkërak mĭk i alé kanéwëkërak irir e' tã, kalóm apàte ké ska o i alé sakà òka kanéwëkë ké ska i sùrulepa kièkërak irir i aláköpa tã irir i alâr búsipa tã, i' tã emã. Bulànóir apë' kièkë irir èköl o böi; e' r chiricanopa stsö bulãwëkë concertina wa. I kalòtøkëmĭrak èrpa kã tawina e' tã tkò nanèè dö buléñak kĭ diwö batã a mĭk balo' enã éjkë.

Yèri kalòte ése kéwö tkòkë bua' ē erë mĭk alé tã kē yì kĭ i wòtkö tō kër i alé sulú wãmbale nanéwe tã.

Íse yawëkërak irir sabado ké ska e' iarmã tã mĭk i shakënarak buléñak kĭ tã kē i bikétsëkûrak irir; i shakërkerak kapákwa tãjē tã kãwö tã i a kapówöir tã kē irir i kanè bikéitsëkûrak.

Soya e' dör íyi kua e' r átu wö sũ amëkë. Soya wö dör tsikiríri o tsikirístsikiris. Íyi wö i' r bua' i yõnã ikuãkĭ e' kuékĭ. Soya wö a proteina tso' tãj. Proteina e' r bua' se' chakã a. E' kiànã se' diché a ès i kanèbalö bua'. Dakarò sjã', vaca tsu' diö, vaca tsu' chaka, íyiwak ikuãkĭ chaka e' a proteina tso' kibíie. Erë kã kĭ wé alé kē íyi íse tã' o i tã' ma daréré i tãwë. Soya e' è tãwë tōto. Soya mülé élkam e' a proteina tso' wës dakarò sjã' dabòm mañãuök a vaca tsu' diö botella dabòm éyök kĭ sakéi e' a i tso' éjkë. Añies soya wö a íyi sakà tso' e' r hua' se' chakã a wës vitamina enã mineral.

Dawás tso.tke 4000 e' tã chinawakpa enã Japonwakpa soya kua tké'mi. Estados Unidos soya wö mĭnë dawás 1904 e' tã. Kã e' kĭ kãwe ie'pa soya kua tké'mi íyiwak tióie. Añies ie'pa soya kua tké'mi kã aláróm ése a soya kua kicha e' er bua' íyök a e' kuékĭ. Erë ukökĭ ie'pa wã i ujchënë tō soya wö e' r bua' añies se' a.

Soya wö ñanã chorizo tã, íyiwak chakã tã, íyi wö enã íyi ikuãkĭ tã. Añies soya wö ñnã shütawëkã ikuö chaka tã as iña' o tortillar se' chakã iö bua'. Kã wé alé soya shütunã íyiwak chakã tã as se' chakã iër bua'.

Añies soya wa íyi yõnã vaca tsu' diö sũ. Soya diö e' yõnã tōto enã se' chakã ie tãj irir. Soya diö dör tséjtsé, kē irir sarúr wës vaca tsu' diö ès, erë bua' i amëñã se' shü kĭ. Soya diö yõnã taza bök soya wö enã taza dabòp di'. Soya wö iëñã di' a chakíes as i mĭ ar tōto. Buléñak kĭ tã i wëkë tã i chakã a taza di' dabòm éyök ièkë. Ukökĭ e' amëkëkã bö' kĭ dö mĭk i tawókã e' tã. Ukökĭ i sawíjkuö yakéjtsã cólador wa. I diö e' a canela o vanilla o azúcar e' iëñã as i ya' bua'. I sawíjkuö e' wa íyi yawëkë balómbalö e' r bua' se' chakã a. I. yawëkë azúcar tã enã cuchara tsir élke vainila enã canela ták élke.

Soya kanër tōto. Kã wé kĭ ikuö tsakina e' kĭ soya tsakina bua'. Soya diba báyé tãj enã kãlwak kē a i dúwã.

Costa Rica e' èrpa soya kua tkërke erë ie'pa amúr soya kua tké tãj. Soya wa íyi yõnã tãj, kē sa' wã i yënë e' è sino ikuãkĭ ikuãkĭ.

AYÉJKUÖ ISHTÈ SJWÉ

E' wóuláwé ujtök e' kè dör derêrê. Se' a tóto irir e' kuékí mîk se' tsakîñe e' ta se'r se' yé ena se' amî ujtöke e' kapë.

Añies e' wóulák se' ujtö ishtök e' kè dör darêrê. Apé' tso' tajê wóulá ayéjkuö ishtök i wákpale, és se' wóulármî se' ujtö ishtök.

Erë jaiäe ta kè yì wóula ayéjkuö ishtök. Balë akékëpar siwa' apakëke i alâr a ena i sibáyömpa a. És ie'pa siwa' apakëke kâs ditsöwö manérke e' a. Erë se' wókir kè a siwa' chëwa wânerê. E' kuékí tajê siwa' bua' bua chëlur. Sa én a i chëlur, kè sü i ishtë ta, kè sa wóula ayéjkuö ishtök e' kuékí.

Erë kè sa wóula i ishtök erë wëwë kabalë i ishtök.

E' kè ska ta tajê apé sérke káuk a. Mîk alé ta káuk ék wákpá káwö ta' shakök ayëbalök dö ká tsëe. Ie'pa én a e' biyöchâku i yámípa a erë i yámípa kè ku'. E' ta ie'pa káwö ta' ét biyö amúkat. És ie'par biyö taa'mî káuk jtö amîk. Íyi diököl tawëkêrak irir wâ yëna tö i mírak ayëbalök, chakò bua' bua yulök o añi jpök. Erë tsîrê e' sa én a íyi diököl ñe, wâ anã. E' kuékí kâmj ta ká ikuâki éjtë wákpá íyi kítmj ikuâki.

Íñe dawás 5.000 e' kè ska ta egiptowákpá ayéjkuö ishtë bua'ë íyi diököl wa. Íyi diököl êtk e' dör ujtë êtk. Erë ujtë shirüê ése kè ane yì én a íyi diököl ñe' wa. E' wósuk sa káwö ta' e' wóuláuk tajê i lééwoie

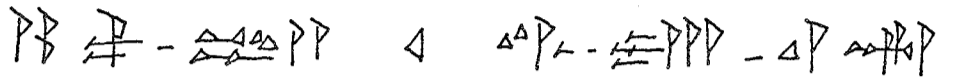
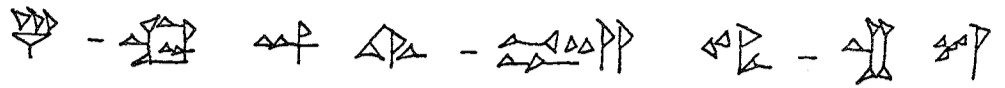
Egiptowákpá íyi kítmj tájê ák ki. És ie'par i kit e' iarmã dawás tajê ta amú se' ditsöwö paaljir e'sawé i sawé ia. Erë añies i kítmj irir papiro kí, e' dör ayéjkuö yawe ie'par ká êkoltë kâlkö tsakírke ése wa, ése ayéjkuöi.

Íyi diököl i' kítmj egiptowákpá e' kí dawás tso' 4.000. I kiãna ché i kí tö bôl wéapa mîã di' tsuk.

Ká kie Asiria enã Babilonia e' uákpa sënë bötöm di' wíwíe ése ajkò amîk e'apar íyök chakã bua' bua ése yawëke ayéjkuö ishtóie. Ukökí ie' íyök tak ñe' síwëke. Mîk ie'pa én a i ishtáku tö bôl wéapa mîã di' tsuk, e' ta i ishtékêrak irir íes:

Se' ditsöwö kie mayas, sérke Méjico enã Guatemala, ie'pa wã ká jaiäe ta ayéjkuö ishtë bák bua' bua ése. E' úsãiie ie'par mîk sikuápa débitü e' ta.

Íyi kítmj irir tajê ák kí enã éltë ayéjkuö yawëkêrak irir kâl ajkuö wa ése kí. E' kè ska ta sa wókirpa bulübulu enã stsókölpa ése è e' wóulá ayéjkuö ishtök enã i saúk.

Íñe dawás cien tkëyök (400) dé apé bitüke ká wãñer ák ñe' itü tkök.

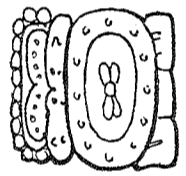
Erë kè yì én a i ane. Í sũmã kè aléé yì én a i anuk tö ímã se' dikí ètjuöpa dör se' tso' íñe e' a i kítmj. Ta íñe se' sérke ikuâki enã se' ujtöke enã ayéjkuö ishtöke ikuâki.

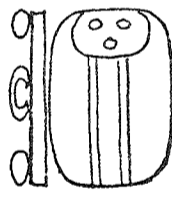
PRIMERO

SEGUNDO

TERCERO

CUARTO

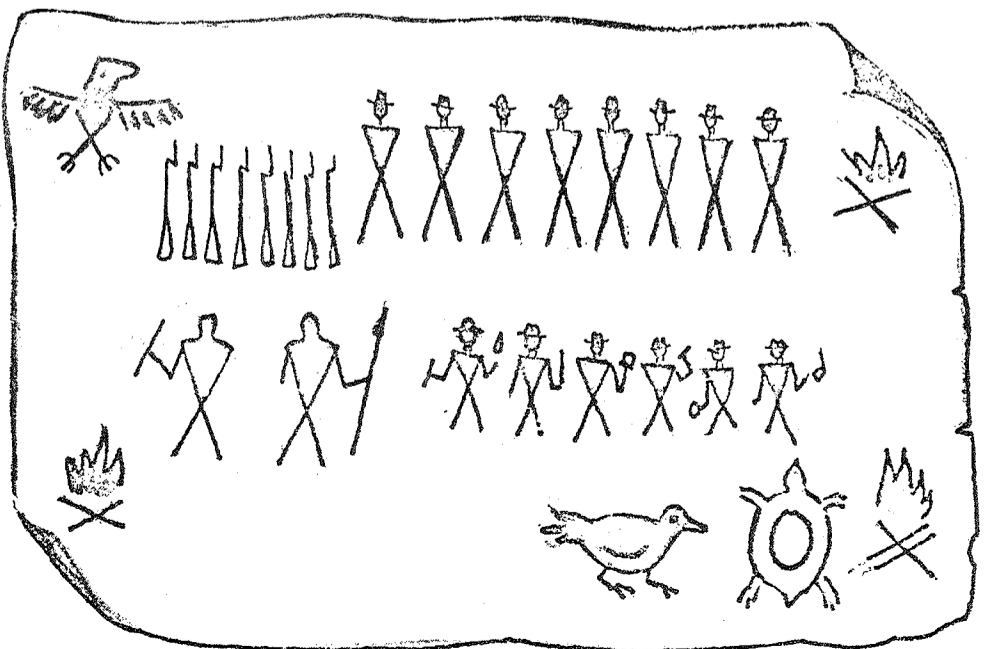
QUINTO

SEXTO

Se' ditsöwö bák Estados Unidos e'apar ayéjkuö kítmj íes. I kit êköl se' ditsöwör íyiwak ajkuö kí e' kí ká tso' dawás cien büyök (200).

Biyö i' kí i kiãna yëna tö tsëe sikuápar étkue ù yawéka: wéapa páköl móköl kí, êköl i wókir enã sakél tso' bö' batsök Ból se' ditsöwö mîr i ta' e'apa tso' añies bö batsök. Se' ditsöwöpa wókir kië "Pú únúknamé". Ie'par dü ujtë êtk enã kuè êtk.

E' ukòkj ká ikujákj wákpár ayéjkuö sakà kit tóttöë.

Sjwá balapar i súwa tò se' a dabòm böyök o dabòm mañâyök è letra kítmj ikujákj. Sikua ujtò diököl dör dabòm böyök kj pàköl . Se' káwö tã' e' wóuláuk ujtè diököl dabòm böyök kj pàköl e' è wa.

Kàs ujté diököl e' ulitàne e' kie alfabeto. E' kuékj wé wóulá ayéjkuö ishtök ená ayéjkuö lééyuk ése kie alfabeto. Kè i wóula ayéjkuö saúk e' tã i kiè analfabeta. Alfabeto usáwèkè se'r e' kie alfabeto latino E' úsárkè kibíie ká ulitàne ki. Se' tso' más de 900 millones e'r alfabeto ése úsáwèkè.

Erè kè ká wáñerè ie'pa ayéjkuö ishtèkú wès se' e' kapè. Jñè. Jñè ká bánèt ie'par tã' íyi diököl yawèkè jã ayéjkuö ishtóie. Chinoie ayéjkuö ishtóie bua' è se' káwö tã' íyi diököl saúkwa 6000 ikujákj ikujákj. Chino telegrafista káwö tã' íyi diököl saúkwa 10.000. Chino máquina ayéjkuö ishto ése kj íyi diököl tso' 5.400 ikujákj ikujákj.

看處
土醫
及到

Íes ká wé alè kj apèr alfabeto yawèkè ayéjkuö ishtóie.

حرارة الجسم تساعد على
باستنشاقها يتبدل الراس و يسهل

Íes árabewakpar ayéjkuö ishtèkè. Íes 180 millones tsátã apè' ayéjkuö ishtòkè le'pa ayéjkuö lééy ulà bakaljkè. le'pa ayéjkuö ishtò wówákmálg. le' pa alfabeto letra dör dabòm böyök kj pàköl.

ЗА НАЧАЛНА

Íes Rusia 179 millones tsátã ie' pa ayéjkuö ishtòkè. le'pa ayéjkuö ishtò wès se' icha ishtò e'kapè, ulà bua' jkè. le' pa alfabeto letra dör dabòm mañâyök kj böt.

하 이
하 나
하 비
하 문 공

Íes 30 millones ulátjkè Coreawákpa ayéjkuö. le' par letra yawèkè êtk êtk añj batà kj, ukòkj ès bitsjé wák. Cuaderno kj i ayéjkuö ishtò wówákmálg. le' pa alfabeto letra dör dabòm böyök kj tkél.

Europa wé ká kie Grecia e' ie'pa ayéjkuö ishtò íes. Grecia wákpa ayéjkuö ishtò ulà bua'jke ená cuaderno ísté irir wès se' icha ishtò e' kapè. le'pa alfabeto letra dör dabòm böyök kj pàköl.

Οδηγίαί προς χρήσι

Íes apè' ayéjkuö ishtòkè Japón 90 millones ulátjkè e'rök apè' ayéjkuö ishtò íes. le' par letra ístèkè añj batà kj chòé wák. E' wósuk cuaderno kj i ayéjkuö ishtò bakaljkè ená wák. le' letra dör 3.000 tsátã.

白
米
大
甲

RECETA

Tsalá áki o çamù áki jñéi

Tsalá áki o çamù áki tèktöm

Dakorò sjá'wö èk

Cuchara èt margarina

Cuchara èt maicens

Cuchara tkél harina

Onza bòtk chorizo

Kiò, ajo, tabasco (dipa') ená dayè

Kéwe çamù o tsalá aló dayè—tã dö mjik i—dé tóto éjkè.

Ukòkj i—ñá tawóalor bába.

E' ukòkj dakorò sjá'wö tóka j—ã, maicens, ajo, dipa' ená dayè ió j—ã.

Kéwe i—shù tawókã séjkã, ukòkj i—bakó jñá'ie çamù kó—wa.

Jñá' ulitàne shù—ã chorizo amúka cuchara èt. Ukòkj jñá' kata'ulur harina—ã ukòki i—kukókã kiò—kj.

NOPATKUÖ

Nòpatkuö, e' dör icha ká kie diwò tsakírke e' dikj a. E'dök icha ák chaka yé' Sibò—dörako'ie dòkã páktóricha se', iche tkò páktókicha añj amik, e' kie Nòpatkuö emã e' kuékj ká kie añjies Nòpatkuö. Ká e' awjshet Sibò dör íyiwak sulúsi kàs e' apátkemj. E' ie' dör Tkabè Suléyabi apátkemj Dínüm apátkemj ená íyiwak sulúsi malè ulitàne e' apátkemj.

E' tã icha íyiwak sulúsi kàs e' átúpa íe se' ká ska emã kè yì ku' íedök.

Sibò dör Nòpatkuö ajkónuk èköl wíkela amèat e' ulà a ètö, chíchi amèat i wapor. Erè icha chíchi e' kè dör chíchi èanàs ése; chíchi e' dör icha dñüm. E' amèat icha Sibò dör e'dök. Nòpatkuö wíkela tã. Erè mjik ie' tkáshaka e' tã ie' tærkè dòmalè se' katök íedök. Erè e' tã icha mjik e' wámbalèna e' tã wíkela káwötã' se'a i biyö chök. E' tã icha wíkela dör káñak buláwèkè darèrèè e' kj se' dör i stsèkè. E' ukòkj kè se' káwötã' shakök di'jkö.

E' tã icha tsñèt dñüm dàmj di' kj e' kuékj se' kè káwötã' shakök di'kj. E' tã icha mjik íe ie'dör se' ujtéwa, e' tã diák (Nòpatkuö) ie' saké

apánuk sèrképa tso'maḷe. Se'dör sèrképa yàmi e'ujtéwa ie' dör e' kuéku sèrképa dör ie. saké ujtékéwa. Mìk ie. démaḷe diàk e' ta ké ie' bákshaka ja. E' ie' dör ie se' katéwa e' apà tawèkemaḷe ie' dör. E' sù icha tkabè dör se' huéwa e' ukókí, tkabè suléyabi dör se' nú apà tawèke.

ALFABETO BRIBRI (BIRÌBIRI AYÉJKUÖ ISHTE)

Para escribir el bribri usamos las siguientes letras:

a, ɸ, b, ch, d, e, ē, ɛ, i, j, k, l, m, n, ñ, o, ɔ, ö, p, r, s, sh, t, tk, ts, u, ʉ, w, y.

Además usamos cuatro tildes: ` (grave), ´ (aguda), ^ (circunfleja) ' (saltillo).

A continuación damos muestras del uso de las letras del alfabeto bribri:

a:	a' "ustedes", alá "trueno", akà "dientes"
ɸ:	ká "lugar", ñá "excremento", stsá "arena"
b:	be' "usted", bìk "cuántos", bērie "grande"
ch:	chichi "perro", chù "perdiz" chakò "comida"
d:	dí "agua", dók "llegar", dawás "año"
e:	e' "aquello", ie' "él", êk "uno"
ē:	abē "golondrina", apē "sangre", yē "papá"
ɛ:	sé "eso", mē "calabazo", ɛ' "allí"
i:	i' "esto", kibí "mayor", sí "mes"
j:	ʃ "gusano", tsʃ "espalda", bitsʃ "largo"
j:	ajó "ajá (afirmación)", ajkuò "piel, corteza", ajkò "boca"
k:	kàl "árbol", kú "piojo", ká "lugar"
l:	alà "hijo", alí "maduro, cocido", buáala "bonito"
o:	o' "hacha", só "cucaracha", kalóm "zapote mamey"
ö:	Sibò "Dios", ajkò "canasta", bö "leña"
ɔ:	kanò "bote", mò "nube", mòwö "ombligo"
m:	mámá "juguete", mē "calabazo", ɸmʃ "mamá"
n:	náʃ "danta", nɸmʃ "tigre", njmá "pez"
ñ:	jñá "tamal", ñjwe "de día", ñáʃ "cachito venado"
p:	pulè "caracol de tierra", pú "gavilán", apó "tumba"
r:	butsurè "comadreja", kirè "lagartija", karôrò "pinto"
s:	se' "nosotros", sòk "sabana", sí "mes"
sh:	shò "ancho", shawá "guabina", shinù "pollito de tierra"
t:	to' "tos", tu' "ñame" tè "burra de montaña"
tk:	tkéʃ "cuatro", tkáʃ "jícara, taza", tkabè "culebra"
ts:	tsiru' "cacao", tsjñ "hule", tsákö "pelo"
ʉ:	ʉ' "olla", kú "piojo", batsʉ "colibrí"
u:	ù "casa", ku' "lengua", sulù "malo"
w:	wò "cara", wé "dónde", wa' "zorro hediondo"
y:	yàk "suegra", ye' "yo", yì "quién"
ʔ:	siʔ "mes", di "agua", a' "ustedes"
´:	ká "lugar", sé "eso", ʃ "gusano"
˘:	i "qué", ù "casa", akà "dientes"
^:	és "así", bitsʃ "largo", sulù "malo"

AÑOÍE

Ból alákölpa wák sulù kè ulábátséwa yéská e'pa míyar étókicha ñáñéwe úapàkòk. Ie'pa shaké élké tã éköl i sawé tò ból wépa dátse ie'pa itò kʃ tã ie' sawàna e' kuéki irir éköl ichàke:

—¿Be'r i kalòwé tò wépa ból dátse se' itò kʃ e'pa tso' se' itòtʃuk?

Éköl jtsèna bua' ie' jùte:

—i Amú irir és!

Bulùkapa

TÉRÖMWAK IRIR BULÙKAPA (Se'siwa')

Térömwak irir bulùkapa e' dör kéwe tã iyiwak. Térömwaj dör sàl tã bulùkapa dör sʃni', e' manét se' ká ska. E' se' kaska wákpa, apé' tso' dör yèria e' manète ɛ' erök iyiwak e' itò kʃ, tká Uyöm a' dō ññe wé i tso' rak ɛ'. wé éltLè mʃndak sʃni' itò kʃ e' éltè mʃndak kéwe, e' tã wé éltè mʃndak sàl itò kʃ, e'apa mʃn batàie.

Wé éltè mʃn sʃni' itò kʃ e'apa dé wé ññe bulùkapa tso'e'rök tã apé' e' yérulur ká dikʃ a' débitʃ e'r ie'pa shakéwé se'ie. E'e sʃni' dé tã Sibör i yawéalor se'ie. E' àte bulùkapaie. E'r ie'pa bitéyanmaḷe. E' ké ska tã kám dīlwö tsakir, ká dör tséjtséè e' tã si'wö e' ar, e' dalò a' ie'pa dàmi.

Wé éltèpa mʃn sàl itò kʃ, e'apa yòkʃ sàl yòralòna se'ie: e' dör térö,wak. E'r ññe yèriapa bitéyanmaḷe dōne sa ká ska. Iòkie tã mòköl wö tkèñátsa i dórak bétk, ká ññkewa e' kuéki.

Mìk ññe i dàmi rak iyiwak ññe itò kʃ e' tã icha iyiwak ññe ajkónuk tamʃ dör étöm mamù tãbulùka ése apàtkemʃ i ajkónuk. E' kuéki wé térömwak sérke ññe irir wé bulùkapa sérke, e' kéi shùulat a' sòk tēr, ɛ' ɛ' ák tēr e' kʃ mamù ññe tókát. e'ké ska ák e' dör tōto e' kuéki mamù dekèt e' wé tã ia i' tã. Namù e' mʃnèa sènu k' ék ká batà a' kièke Kuásula ɛ' rök.

RECETA

Repollo torta

Íyi ièkè i a:

Repollo èk

Dakorò sʃá' mañál

Cebolla èk

Kiò ɛna dayè

Bicarbonato élke

Vaca o kòchi chaka ták

tèna tsír èse élke

¿Wèš i yawèke?

Repollo alèke di' élke a bicarbonato élke tã ɛna dayè. Mìk i aìna tã i amèkèkà ʃs i di' tkówa. Ukòkʃ i yawèke mʃléie. Dakorò sʃá' shù sarúrú e' wòwèkè dō mʃk i suyé dé éjké e' tã dakorò sʃá' shù tsikirír e' ièkè i a tã i wòwèkè; aññes cebolla mʃlé ièkè. I shùtawèkèkà repollo tã. Tortillas yòna tã o ètk è torta yòna bērie. I kiàna ma' vaca chaka o kòchi chaka mʃlé ièna i a. I kukèke kiò bábba e' a.

DIRECTOR:

Lic. Adolfo Constenla Umaña

REDACCION Y TRADUCCIONES:

Francisco Pereira
Rito Morales Stuart

COORDINADOR:

Dr. Jack Wilson
Director Departamento de Lingüística

ASESORAS:

Dra. María Eugenia Bozzoli de Wille
Vicerrectora de Acción Social

Prof. Cecilia de Jirón
Jefe Divulgación Universitaria